

МІФОЛОГІЧНА КАРТИНА СВІТУ ДАВНІХ ГЕРМАНЦІВ ТА СКАНДИНАВІВ: ПРОСТОРОВА ТА ЧАСОВА МОДЕЛІ

У статті розглядається просторова та часова моделі світу у міфопоетичній традиції давніх германців. Основу просторової системи складають горизонтальна та вертикальна моделі світу; основою **часової** системи є уявлення германців про створення (космогонію) та кінець світу (есхатологію).

Ключові слова: міфологічна картина світу, горизонтальна модель, вертикальна модель, космогонія, есхатологія.

Троц Е. В. Мифологическая картина мира древних германцев и скандинавов: пространственная и временная модели. В статье рассматривается пространственная и временная модели мира в мифопоэтической традиции древних германцев. Основу пространственной системы составляют горизонтальная и вертикальная модели мира; основой временной системы являются представления германцев о сотворении (космогонии) и конце света (эсхатологии).

Ключевые слова: мифологическая картина мира, горизонтальная модель, вертикальная модель, космогония, эсхатология.

Trots O. V. Germanic Mythology: spatial and temporal models. This article focuses on spatial and temporal systems in Germanic Mythology. Horizontal and vertical models make up Spatial Model, while Time Model comprises the idea of cosmogony and eschatology.

Key words: Germanic mythology, horizontal model, vertical model, cosmogony, eschatology.

У наш час поняття "міф" та "міфологічний" є широкоживаними термінами, значення яких є достатньо прозорими як для наукової спільноти, так і для пересічного громадянина. Коли у повсякденному житті якесь повідомлення називають "міфом", це означає, що його не визнають як таке, що відповідає дійсності. Проте таке судження є помилковим по відношенню до давніх цивілізацій, зокрема германської, для якої міфологічний тип мислення був визначальним у період Раннього Середньовіччя., що визначає **актуальність** нашого дослідження. "Міф для германців того періоду залишався втіленням абсолютної істини. Він являв собою звичну та найбільш адекватну образно-концептуальну форму, накладання якої на історичний матеріал дозволяло його організувати та пояснити [Гуревич 2005, с. 149–150]".

Метою нашого дослідження є вивчення міфологічної картини світу давніх германців та скандинавів. Поставлена мета передбачає вирішення таких **завдань**:

- дати визначення міфологічної картини світу;
- описати просторову та вертикальну моделі світу давніх германців та скандинавів;
- виокремити лексеми, що вербалізують окреслені у роботі моделі.

Об'єктом нашого дослідження є міфологічна картина світу давніх германців та скандинавів.

Предметом нашої статті виступають просторова та часова моделі світу давніх германців та скандинавів.

За Неклюдовим С. Ю., основою міфологічної картини світу будь-якої спільноти є уявлення про космос та хаос, а також простір та час (так званий "міфологічний хронотоп"). Однією з основних якостей міфологічного простору є наявність в ньому сакрального центру та потенційно войовничої периферії. За своєї сутністю міф етіологічний, перш за все він пояснює виникнення світу та людського роду, це завжди розповідь про минуле, через яке пояснюється теперішній стан речей. Про майбутнє розповідають есхатологічні міфи, в яких змальовується картина кінця світу, що є зворотнім переходом від космосу до хаосу [Неклюдов 2005, с. 45-46].

Матеріал давніх пам'яток германської писемності уможливило відтворення міфологічної картини світу давніх германців, в якій виділяємо **просторову та часову системи**. Речі, які людина, завдяки *продуктивній здатності уяви*, конструює з власних відчуттів, розташовані у просторі. Все, що ми уявляємо, десь розміщено. Усе сприймається нами на певній відстані та певним чином орієнтоване, тому простір є базовою формою, якій підкоряється розум. Іншою базовою формою є час, зокрема саме часом вимірюється людське життя. Таким чином, міфологічну картину світу давніх германців можна трактувати крізь призму простору й часу.

У нашому дослідженні основу просторової системи давньогерманської культури складають горизонтальна та вертикальна моделі світу, за Гуревичем А. Я..

Для **вертикальної** моделі світу характерною є концепція Світового дерева – ясеня Іггдрасила *Yggdrasill* (*ygg* "жахливий" + *drasil* "кінь"), яке об'єднує всі дев'ять світів скандинавської космогонії. Асгард (дім богів-асів) – *Asgarðr*, Альвгейм (дім альвів) – *Alfheimr*, Вангейм (дім богів-ванів) – *Vanaheimr* – три верхні світи; Свартальвгейм (світ темних альвів) – *Svartálfaheim*, Гель (царство мертвих) – *Hel*, Йотунгейм (світ велетнів) – *Jötunheimr* – три підземні світи; а також Мідгард (світ людей) – *Miðgarðr*, Ніфльгейм (світ холоду) – *Niflheim* та Муспелльсгейм (світ вогню) – *Muspellsheimr*. У верхів'ї *Yggdrasill* живе орел, коріння

дерева гризе змії, листя середньої частини їсть олень, а білка, що піднімається та спускається по стовбуру, ніби єднає цей символічний bestiарій.

У верхній частині Світового дерева міститься царство мертвих – Вальгала (двн.-ісл. *Valhöll* утворене від *valr* "тіла полеглих у битві" та *hol* "хутір" – місце, куди потрапляють воїни, що загинули у битві. Їхні подвиги оцінює Одін *Óðinn* (пор.: двн.-англ. *Wōden*, двн.-в.-нім. *Wodan* або *Wotan*, що походять від прагерм. **Wōdinaz-* або **Wōðanaz-* "германський бог, аналог римського Меркурія") – верховний бог скандинавського пантеону, якому допомагають у цьому Валькірії. Люди, що померли звичайною смертю, потрапляють у підземний світ мертвих – Ніфльгейм *Niflheim*. Давньоісландський іменник *Nifl* походить від і.-є. **enebh*, **nebh-*, **embh-* "вогкий, вода" < "пара, туман, хмара", його відповідниками є двн.-в.-нім. *nebul* "туман", двн.-сакс. *nebal* "туман, темрява" та двн.-ісл. *niol* "темрява, ніч". Таким чином, уявлення про потойбічний, нижній світ можна асоціювати із життєвими силами та водою, яка в германській космогонії *ab origine* символізує жіночість та сприймається як аналог материнського лона. Як розповідається у ісландській пісні "Völuspá" зі збірки "Sæmundar Edda", земля, яка (до речі, так само як і вода) уособлює жіноче начало, народжується з води [Топорова 2005, с. 152].

Центром **горизонтальної моделі** є Мідгард – середній двір, де живуть люди. Позиціонування людей на середньому рівні Світового дерева *Yggdrasill* закріпилося у їхній свідомості, і тому назва земного світу дослівно перекладається як "середній дім", пор.: двн.-ісл. *Miðgarðr*, гот. *Midjungards*, двн.-англ. *Middangeard*, двн.-в.-нім. *Mittilagart*, що походять від прагерм. *medja-gardaz* (**meddila-*, **medjan-*) < і.-є. **medhyo-ghartos*. Термін Мідгард співпадає у значенні з грецьким *Oikoumene* (пор.: грец. *οἰκουμένη* від дієслова *οἶκω* "я наслідую") "відомий, заселений людьми світ". Іменник *Middangeard* зустрічається у давньоанглійській епічній пам'ятці "Beowulf" зі значенням, еквівалентним своєму давньоісландському відповіднику, а саме: "світ людей"; у давньонімецькій пам'ятці *Muspilli* (IX ст.) під *Mittilagart* розуміють "землю", яка протиставляється морю та небу. Ілюстрацією незначної девіації у значеннях цих слів слугують приклади, вилучені із давньогерманських писемних пам'яток. Пор.:

двн.-ісл. *Áðr Burs synir | bjöðum of ypptu, || þeir er Miðgarð | mæran skópu; || sól skein sunnan | á salar steina* (*Völuspá*, 4) – "поки сини Бора, що створили чудовий Мідгард (середній двір), не підняли землі, сонце світило з півдня на камені";

двн.-англ. *manigre mægþe geond þisne | middangeard* (*Beowulf*, 75) – "для багатьох племен, що населяють цей середній двір (землю)";

двн.-в.-нім. *muor varsuuilhit sih, | suilizot lougiu der himil. || mano vallit, | prinnit mittilagart* (*Muspilli*, 54) – "море поглинуть, небеса будуть палати у вогні, місяць впаде, а земля згорить".

Мідгард оточує величезний океан, а десь на краю землі, у дикій скелястій місцевості, лежить країна велетнів – Етунгейм *Jötunheimr*. За міфами розташування країни велетнів – схід або північ. Саме у цій горизонтальній площині розгортається протистояння групи головних скандинавських богів асів *Æsir* (пор.: двн.-ісл. *Ás* (однина), двн.-англ. *Ós*, що походять від прагерм. *Ansuz* < і.-є. **ansu* "бог", пов'язаний із санскр. *asura*), велетнів-йотунів *Jötnar* (двн.-ісл. *Jötunn* (однина) "людоджер" < прагерм. **etunaz*, що корелює з прагерм. **etan* "їсти") та велетнів-турсів *þurs* зі значенням "кровопивця" (див.: [Cohn N.]). Слід зазначити, що двн.-ісл. іменник *Jötunn* виступає в сучасній норвезькій мові у значенні "троль", а у сучасній ісландській зберіг значення давньоісландського етимона.

Сприйняття світу давніми германцями у двомірній площині, з поділом на верхній, середній та нижній світи А. Я. Гуревич пояснює їхнім способом життя. Скотарі, мисливці, рибалки та мореплавці, іноді землероби, вони жили в оточенні суворої природи, яку їхня багата фантазія легко сповнювала ворожими силами. Центр їхнього життя – огорожений сільський двір. Відповідно й увесь світ моделювався ними у вигляді системи дворів. Подібно до того, як біля їхніх дворів простиралися необроблені пустища та скелі, так і весь світ вони сприймали як такий, що складається з протиставлених одна одній сфер [Гуревич 1990, с. 123–124]. У цьому контексті достатньо порівняти германо-скандинавську міфологічну картину світу з грецькою, щоб відчуті різницю у світосприйнятті цих народів: суворі майже безлюдні місцевості із поодинокими дворами у скандинавів – та напоєні сонцем, родючі, густо заселені землі у греків. І тому, хоча ці дві культури і належать до загальної індоевропейської міфопоетичної традиції, їхні менталітети та сприйняття світу різняться.

Основою **часової** системи давніх германців є їхні уявлення про створення та кінець світу. Космогонічна міфологія розкриває процес формування світу з порожнечі, хаосу Гіннунгагап (двн.-ісл. *Ginnungagap* "порожнє місце, лакуна"), про що розповідається в ісландській пісні "Völuspá" зі збірки "Sæmundar Edda" та у "Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum" ("Діяннях архієпископів гамбурзької церкви", XI ст.) Адама Бременського (пор.: *Ghimmendegop*). Матеріальне наповнення первісної безодні варіює залежно від джерела; його асоціюють з порожнечею, водою або поєднання цих елементів. Незмінним залишається лише мотив глибини та бездонності. Попри те, що поширення цього терміна обмежується тільки скандинавським ареалом, є вагомими підстави говорити про його спільногерманський характер; більше того, можна стверджувати, що йдеться про індоевропейську номінацію хаосу [Топорова 2005, с. 158–159].

Давньоісландській іменник *Ginnunga* (род.в., мн.) можна співвіднести з двн.-ісл. слабким дієсловом *gina* "позіхати"; двн.-англ. *ginian* "бути широко відчиненим" або двн.-англ. *togīnan, gānian* "позіхати"; двн.-сакс. *ginon*, двн.-в.-нім. *ginēn, ginōn, geinōn* "позіхати"; двн.-в.-нім. *gin* "позіхання, шелепа"; двн.-англ., ср.-в.-нім. *gin* "глибина, прірва", утворених від і.-с. **ghe-*, **gha-*, **ghēi-*, **ghī-* "позіхати" з назальним детермінативом. Давньоісландське *gap* "позіхання, прірва" походить від того ж самого індоєвропейського кореня (< **ghab-*); пор.: двн.-ісл. *gapa* "відкривати шелепи, кричати", ср.-в.-нім. *gaffen* "позіхати".

Земний світ, за міфами, був створений з тіла антропоморфного велетня Іміра. Існує дві гіпотези щодо етимології його імені. Перша пояснює походження лексеми *Ymir* "лютий", реконструюючи її від прагерм. **umijaz* або **jumijaz* < і.-с. **umyos-*. Інша пов'язує назву велетня *Ymir* з ім'ям індійського бога смерті Йама, реконструйованого з і.-с. **yemos*, **yem-* "близнюк". Іміра з Йамою об'єднує тільки дві характеристики: обидва первісні та обидва смертні, в усьому іншому між ними не виявляється нічого спільного [Meid 1992, с. 488–489].

За германо-скандинавською міфологією спочатку люди були бездиханними й позбавленими долі. Потім боги вдихнули в них життя, а долю дали їм Норни. Свідoctва про етапи створення світу, його загибель та відродження викладені у ісландській пісні "Völuspá" зі збірки "Sæmundar Edda". У пророкуваннях вольви йдеться також про виникнення зла, боротьбу між добром і злом та спокутування гріхів. Серед виявів зла, яке оволоділо світом, особливе місце займає картина братовбивства. Смерть Бальдра *Baldr* – другого сина Одіна, була провісником того, що наближається *ragna rök* "доля богів" [Гуревич 1990, с. 104–105] (*ragna* – множина від двн.-ісл. *regin* "бог; сила, що керує"; *rök* "причина, походження; доля"). Під *ragna rök* слід розуміти саме "смерть богів" і, як результат, – загибель світу. Але апокаліпсис за германо-скандинавською язичницькою традицією не тотожний християнському армагедону. З точки зору язичницької ідеології *ragna rök* – це лише кінець одного земного життя, яке супроводжується смертю абсолютно всього, включаючи всіх богів, та народженням іншого, нового життя, нового світу, вже з новими богами. Ось що розповідає скандинавським богам пророчиця вольва про загибель світу:

двн.-ісл. *fram sé ek lengra || um ragna rök | römm sigtíva. || Bræðr munu berjask | ok at bönum verðask, || munu systrungar | sifjum spilla; || hart er í heimi, | hórdómr mikill, || skeggöld, skálmöld, | skildir ro klofnir, || vindöld, vargöld, | áðr veröld steypisk, || mun engi maðr | öðrum þyrma* (Völuspá, 44–45) – "все я бачу, долю могутніх, славних богів. Брати почнуть битися один з одним, родичі близькі у розбраті загинуть; тяжко у світі, великий блуд, вік мечів та сокир, тріснуть щити, вік буревіїв та вовків до загибелі світу; рятувати людина людину не стане".

Про *ragna rök* також йдеться в ісландській пісні "Vafþrúðnismál" зі збірки "Sæmundar Edda", де мудрий Вафтрудніра, до якого завітав Одін, щоб позмагатися з ним у красномовстві та мудрості, сповіщає про загибель богів:

двн.-ісл. *feigum munni || mæltu ek mína forna stafi | ok of ragnarök* (Vafþrúðnismál, 55) – "я, приречений, розповів тобі про загибель богів".

Зазначимо також, що для скандинавської міфології у тому форматі, в якому вона дійшла до наших днів, характерним є одночасне існування у двох вимірах. Перший вимір – існування поза часом, "тут" і "зараз", у колі вічного повернення, як визначив цей міфологічний принцип М. Еліаде: "Усе нескінченно повторюється; під сонцем не трапляється нічого нового. Але це повторення <...> надає подіям реальності [Еліаде М. 2000, с. 52–64]". Другий вимір, навпаки, сповнений часу; це внутрішній час міфологічної системи, що визначає й описує її виникнення, розвиток і загибель.

Отже, для міфологічної картини світу давніх германців та скандинавів характерними є дві моделі: просторова та часова. Основу просторової системи складають горизонтальна та вертикальна моделі світу, а часової – ідея космогонії та есхатології. Уся міфологія германців, а особливо скандинавів, усі дії богів і героїв підпорядковані єдиному, що розгортається у внутрішньому міфологічному часі, есхатологічному сюжету про загибель Всесвіту. І ця "визначена есхатологічність" проводить чітку розмежувальну лінію між германо-скандинавською й іншими індоєвропейськими міфологічними системами, порівняльний аналіз яких вбачаємо за **перспективним** у наших подальших дослідженнях.

Література

Гуревич А. Я. Средневековый мир: культура безмолвствующего большинства / А. Я. Гуревич. – М.: Искусство, 1990 – 396 с.
Гуревич А. Я. История – нескончаемый миф / А. Я. Гуревич. – М., 2005. – 889 с.
Неклюдов С. Ю. Структура и функция мифа / С. Ю. Неклюдов // Современная российская мифология. – М.: РГГУ, 2005. – 285 с.
Топорова Т. В. Об образе "женщины вод" в германской мифологии / Т. В. Топорова // Мифологема женщины-судьбы у древних кельтов и германцев. – М.: Индрик, 2005. – С. 146–171.
Элиаде М. Миф о вечном возвращении / М. Элиаде // Избранные сочинения: Миф о вечном возвращении. Образы и символы. Священное и мирское; [пер с фр. Е. Морозова, Е. Мурашкинцев]. – М.: Ладомир, 2000 – 414 с.
Cohn N. Cosmos, and the World to Come / N. Cohn. – Yale: Yale University Press, 2001. – 256 p.
Meid W. Die Germanische Religion im Zeugnis der Sprache / W. Meid // Germanische Religionsgeschichte. Quellen und Quellenprobleme. – Berlin, 1992. – Bd. 5. – S. 486–507.

Список джерел ілюстративного матеріалу

Beowulf [online]. – Режим доступу: <http://www.heorot.dk/beowulf-rede-text.html#fp>.
Muspilli [online]. – Режим доступу: http://mysite.wanadoo-members.co.uk/Marmaria/ohg/ohg_primer_muspilli.htm
Vafþrúðnismál [online]. – Режим доступу: <http://www.northvegr.org/lore/poeticon/002.php>
Völuspá [online]. – Режим доступу: <http://www.northvegr.org/lore/poeticon/001.php>